

Economisch-Statistische Berichten

UITGAVE VAN DE STICHTING HET NEDERLANDS ECONOMISCH INSTITUUT

17 JUNI 1970
55e JAARGANG
No. 2751

Stop and go

Eén economisch probleem is er, waar noch de Tories noch de socialisten zich in hun verkiezingstijd al te druk om maakten: *de betalingsbalans*. Dit voortdurende zorgkindje van de Britse economie schijnt nu aardig opgeknapt, al heeft het devaluatie-effect erg lang op zich laten wachten. De reden voor deze „time-lag” is waarschijnlijk dat men aanvankelijk meende, dat een devaluatie het alléén zou kunnen redden en men pas later (onder Jenkins) de juiste „begeleidingsmaatregelen” ging treffen. Vooral de een-twee-combinatie budgetair-monetair beleid heeft de laatste anderhalf jaar veel bijgedragen tot het herstel van Englands externe evenwicht (aldus Niederlandsche de heer Zijlstra in het jaarverslag van de Bijvoorbode de heer Zijlstra in 1969). De betalingsbalans heeft zich op spectaculaire wijze hersteld; zo groot als destijds — en dat is nog maar nauwelijks twee jaar geleden — de tekorten waren, zo groot zijn nu de overschotten. Wie zich daarover nu verheugt, dient wel te bedenken dat wat zich op zo’n korte termijn ten goede kan keren niet veel méér tijd nodig heeft om een omslag ten ongunste te kunnen vertonen. De kansen op dit laatste zijn in sterke mate aanwezig, omdat men voor andere economische problemen van Groot-Britannië nog steeds géén oplossing heeft gevonden, ook al willen Elcson c.s. ons doen geloven „that Labour is fighting this election on its economic record”.

De cijfers over de Britse betalingsbalans in het eerste kwartaal van 1970 leren dat in het financiële jaar april 1969-maart 1970 het positieve saldo een recordhoogte van £ 606 mln. heeft bereikt; zij leren echter óók nog enkele andere dingen. In de eerste plaats dat sedert het derde kwartaal 1969 (de piek zagezegd) de betalingsbalansoverschotten weer enigszins zijn gedaald, dat het saldo van de „invisibles” — hoewel nog altijd ruim positief — geleidelijk aan afneemt en dat de handelsbalans weliswaar haar positieve saldo ziet stijgen, maar via te ongewisse fluctuaties. Dit, gevoegd bij de omstandigheid dat de omvang van de overschotten op de handelsbalans vrij klein is t.o.v. die op de betalingsbalans in haar geheel, maakt dat het totaalbeeld wel een sterke maar géén stabiele indruk kan maken. Immers de handelsbalans behoort toch de „harde kern” van zijn externe evenwicht van een geïndustrialiseerd land te zijn.

En het is nu die „kern”, die in weerwil van alle juichkreten weinig gunstige perspectieven biedt, bedreigd als zij wordt door het mislukken van met name het anti-inflatiebeleid van de regering-Wilson. Volledig mislukt is het inkomensbeleid (het klinkt wellicht wat cynisch, maar

aan die mislukking heeft Labour morgen waarschijnlijk de stembusoverwinning te danken). Om uit de vicieuze „stop-go” cirkel te geraken voerde de Engelse regering na 1966 een deflatiepolitiek waarvan een belangrijk onderdeel de loonbeheersing was, zulks om de consumptieve uitgaven in toom te houden teneinde aldus ruimte voor export te scheppen. Sinds 1968 heeft men duidelijk de teugel laten vieren. Nu, aan de vooravond van de verkiezingen, is het gebouw van de loonbeheersing volledig ingestort. De lonen zijn in de eerste maanden van dit jaar met percentages tussen de 10 en 15% gestegen. De produktiestijging blijft daar gemiddeld zo’n 10% onder; men heeft dan meteen het percentage waarmee de prijzen dit jaar ongeveer zullen stijgen! Het kan niet anders of dit zal Englands externe positie aantasten, zij het met een zekere vertraging (zeg: een half jaar na de verkiezingen). Reeds nu wordt het stijgingstempo van de export in aanzienlijke mate overschreden door dat van de invoer (die in 1969 qua volume praktisch gelijk bleef). *De Neue Zürcher Zeitung* profeteert dan ook dat bij voortzetting van deze trend het overschot op de lopende rekening reeds in het derde kwartaal van dit jaar verdwenen zal zijn. Met andere woorden, het zal dan van de kapitaalbewegingen afhankelijk zijn of de betalingsbalans positief zal blijven. En kapitaalbewegingen vormen een te ongewisse factor om daarop een betalingsbalansbeleid te kunnen baseren.

Gegevens de Engelse fixatie op de betalingsbalansperikelen zal een dergelijke ontwikkeling, die niet onvermijdelijk maar wel zeer waarschijnlijk moet worden geacht, ongetwijfeld gevolgen hebben voor de economische politiek. Een nieuwe „stop” na een „go”, die nog niet eens voldoende op gang is gekomen, behoort dan tot de mogelijkheden. Het zou jammer zijn als het zover zou komen. Nu de betalingsbalans gesaneerd lijkt, zou de hieraan tot dusver bestede energie kunnen worden aangewend voor al die andere economische problemen waarmee het Verenigd Koninkrijk te kampen heeft. Een inkomensbeleid bijvoorbeeld dat zich niet noodgedwongen exclusief richt op een loonstop. Of de „white-hot technological revolution” waarover destijds zulke fraaie declaratoire verklaringen werden afgestoken, maar waar nog altijd geen behoorlijke start mee is gemaakt. En natuurlijk hervorming van de logge en qua werking conservatieve vakbondsstructuur. Om maar helemaal niet te spreken van de — naar continentale begrippen — te hoge werkloosheidscijfers, die door een nieuwe „stop” alleen nog maar kunnen toenemen. En — niet te vergeten — de strijd op het „Europese” front. Hopelijk is echter voor de nieuwe regering het perspectief in economisch minder somber dan hier geschetst.

dR

inhoud

Stop and go	589
Kortheidshalve	590
Drs. J. P. Pronk:	
Mediterraan Ontwikkelingsfonds ..	591
Prof. Dr. J. Pen:	
De consument als producent (met een naschrift van Drs. M. Bruyn-Hundt)	592
Dr. C. de Galan:	
Subsidiëren we crèches? (met een naschrift van Dr. B. M. S. van Praag)	594
A. Vriens:	
Concentratiebeweging in België... ..	598
Au courant	600
Technologie	601
Agrarische notities	603

redactie

commissie van redactie: H. C. Bos, R. Iwema, L. H. Klaassen, H. W. Lambers, P. J. Montagne, J. H. P. Paelinck, A. de Wit

redacteur-secretaris: P. A. de Ruiter

adjunct redacteur-secretaris: J. van der Burg

Economisch-Statistische Berichten

Uitgave van de Stichting Het Nederlands Economisch Instituut

Adres: Burgemeester Oudlaan 50, Rotterdam-3016;
kopij voor de redactie:
postbus 4224. Telefoon:
(010) 14 55 11, toestel 3701. Bij adreswijziging s.v.p. steeds adresbandje meesturen.

Kopij voor de redactie: in tweevoud, getypt, dubbele regelafstand, brede marge.

Abonnementsprijs: f. 44,72 per jaar, studenten f. 31,20, franco per post voor Nederland, België, Luxemburg, overzeese rijkdelen (zeepost).
Prijs van dit nummer: f. 1,50. Abonnementen kunnen ingaan op elke gewenste datum, maar slechts worden beëindigd per ultimo van een kalenderjaar.

Betaling: giro 8408; Bank Mees & Hope NV, Rotterdam; Banque de Commerce, Koninklijk plein 6, Brussel, postcheque-rekening 260.34.

Advertenties: N.V. Kon. Ned. Boekdrukkerij H.A.M. Roelants, Lange Haven 141, Schiedam, tel. (010) 26 02 60, toestel 908.

Kortheidshalve

Uit voorlopige cijfers van het Centraal Bureau voor de Statistiek blijkt, dat het totaal aantal studenten aan de Nederlandse universiteiten en hogescholen tijdens de periode april 1969-april 1970 gestegen is van 85.100 tot 93.300, een stijging van bijna 9,7%. Het aantal eerstejaarsstudenten steeg echter in genoemd tijdvak met ruim 6,2%, van 17.600 naar 18.700. Uit deze voorlopige gegevens kan men concluderen dat het aandeel van het aantal eerstejaars in het totaal aantal studenten — zij het in zeer geringe mate — is teruggelopen. Over de oorzaken van het geconstateerde verloop tast men voorlopig in het duister. Zou het misschien kunnen zijn dat de geboortegolf inmiddels is weggeëbd of zouden er andere factoren in het spel zijn? Hoogstwaarschijnlijk zal men de oorzaak niet moeten zoeken bij het effect van de geboortegolf. Overigens een naar begrip. Wanneer namelijk gesproken wordt van de „geboortegolf” schijnt men er van uit te gaan, dat steeds een min of meer constant percentage van de daarvoor in aanmerking komende leeftijdsklassen hoger onderwijs zal volgen. In dat geval wordt voorbijgegaan aan het belangrijke aspect van de *externe* democratisering van het hoger onderwijs. Met name op dit gebied — de verhouding tussen de onderwijs-genietende bevolking en de totale bevolking per leeftijdsgroep — slaat Nederland t.o.v. de ons omringende landen een pover figuur. De oorzaak hiervan moet mede gezocht worden bij de overheid. Ook nu weer zijn daarvoor indicaties aanwijsbaar. Zo is gebleken dat het aantal ingeschreven eerstejaars in de medische wetenschap in één jaar tijd met ongeveer 20% gedaald is van 2.700 naar 2.160. De geneeskunde en de tandheelkunde gaven een teruggang te zien van 22% en de diergeneeskunde 27%; hiertegenover stond een stijging van 25% in de farmacie. Hoe men deze percentages ook wendt of keert: voor een aantal studierichtingen is de *huidige* opnamecapaciteit ontoereikend gebleken. (vdB)

„We hebben een zekerschuld aan de Rotterdamse gemeenschap, die ons met haar burgerzin altijd heeft bijgestaan. Iets van die schuld willen we hiermee inlossen”. Met deze woorden overhandigde Mr. D. G. Postma, president-directeur van het jubilerende, 250-jarige verzekeringsconcern Stad Rotterdam een enveloppe met cheque, ten bedrage van f. 50.000, aan de rector-magnificus van de NEH, Prof. Mr. W. J. Slagter. Dit bedrag werd ter beschikking gesteld als startkapitaal voor een instituut, dat zo mogelijk met medewerking van biologen, medici, sociologen, economen en technici een studie zal maken van de problemen der milieuhygiëne. Op zich een loffelijk initiatief; mogelijk zullen meer ondernemingen dergelijke „schuldbekentenissen” tekenen. Prof. Slagter rekende namelijk uit, dat voor de totstandkoming van een dergelijk instituut zeker f. 20 mln. nodig zou zijn. „Dit instituut zou in samenwerking met andere universiteiten kunnen worden opgezet, waardoor voor de eerste maal een veelzijdige benadering van het milieuprobleem mogelijk zou worden”. Opnieuw een loffelijk streven. In hoeverre het ook inderdaad gerealiseerd zal worden valt te betwijfelen. Het zou wel weer eens zo kunnen worden, dat na verloop van tijd iedere universiteit of hogeschool zijn eigen leerstoel voor de milieuhygiëne bezit. Nu hoeft daartegen geen bezwaar te bestaan, wanneer vanuit al die leerstoelen nauw samengewerkt zou worden met één centraal instituut voor de milieuhygiëne. In meerdere opzichten verdient één centraal instituut voorlopig de voorkeur: documentatie, administratie, coördinatie, mankracht, hulpmiddelen, agglomererende werking enz. Zo lang hierover geen zekerheid bestaat, zou het door de Stad Rotterdam aangeboden startkapitaal zinvol gebruikt kunnen worden ter bestudering van de vraag welke organisatievorm nu het meest doelmatig is voor een effectieve bestudering van de milieuproblemen. Want daar gaat het toch uiteindelijk om. (vdB)

Mediterraan Ontwikkelingsfonds

De discussie rond de regeringsnota over de buitenlandse werknemers in ons land is op gang gekomen. In veel commentaren wordt gewezen op de beperkte visie waardoor de nota wordt gekenmerkt: deze is geschreven vanuit de behoefte van alleen de Nederlandse economie; de problematiek van de landen van herkomst blijft geheel buiten beschouwing. In de nota ontbreekt het verband tussen het beleid ten aanzien van de buitenlandse werknemers en dat inzake de internationale ontwikkelings-samenwerking. Neemt men deze relatie wél in acht, dan vormen vraag naar en aanbod van buitenlandse arbeiders niet langer gegeven grootheden, doch variabelen die te beïnvloeden zijn d.m.v. een planmatig herstructureringsbeleid, zowel in West-Europa als in de ontwikkelingsgebieden rond de Middellandse Zee.

Wij lichtten dit toe in *ESB* van 18 maart jl., en voegden daaraan toe dat hiervoor tevens nodig is kapitaalhelp ter financiering van de industrialisatie der betrokken ontwikkelingsgebieden. Dit voorstel verdient enige uitwerking.

De regeringsnota stelt dat de marginale arbeidsproductiviteit van de buitenlandse werknemers hoger ligt dan de gemiddelde arbeidsproductiviteit, met name omdat door hun tewerkstelling onderbezetting van kapitaalinstallaties wordt voorkomen. De mobiliteit van deze zgn. flexibele reserve aan ongeschoolde arbeid betekent dat dit voordeel t.z.t. aan meerdere bedrijfstakken en regionen ten deel kan vallen, waardoor de sociale kosten van een industriële herstructurering tot een minimum worden beperkt. De tewerkstelling van buitenlanders brengt bovendien macro-economisch relatief weinig kosten met zich mee, omdat in beginsel alleen onmiddellijk-productieven worden toegelaten.

Een en ander geldt in versterkte mate voor Duitsland, Frankrijk en Zwitserland, terwijl deze tendens zich ook aftekent in Oostenrijk, België en Zweden. Een soortgelijke situatie doet zich voor in Noord-Italië, dat zich in een versneld tempo ontwikkelt mede dankzij

de import van arbeid (en kapitaal; zie onder) uit Zuid-Italië. In totaal gaat het momenteel om zeven à acht miljoen gastarbeiders (Engeland laten we buiten beschouwing omdat ons voorstel hierop minder van toepassing is: de tewerkstelling van buitenlanders draagt in Engeland een meer permanent karakter, terwijl het bovendien om andere landen van herkomst gaat).

Voorgesteld wordt dat in het kader van de internationale ontwikkelings-samenwerking een gedeelte van de economische groei in West-Europa, mede mogelijk gemaakt door de tewerkstelling van buitenlandse arbeiders, wordt afgeroomd en ten goede komt aan de landen van herkomst. Hiertoe zouden de Westeuropese landen aan deze gebieden additionele kapitaalhelp moeten verstrekken. De omvang hiervan zou gerelateerd dienen te worden aan het aantal tewerkgestelde buitenlandse arbeiders. De hoogte van het bedrag per werknemer zou in verband moeten staan enerzijds met de social cost-benefit ratio van gastarbeiders in West-Europa, en anderzijds met de behoefte aan kapitaal voor de industriële herstructurering van het Middellandse-Zeegebied. Beide normen zijn weliswaar nog niet voldoende gekwantificeerd, doch voorlopig zou gedacht kunnen worden aan een bedrag in de orde van grootte van f. 1.000 per buitenlandse werknemer per jaar. In totaal zou hierdoor jaarlijks ongeveer \$ 1,5 mrd. beschikbaar kunnen komen (waarvan uit Nederland f. 85 mln.), welk bedrag gestórt zou kunnen worden in het ontwikkelingsfonds voor het Middellandse-Zeegebied.

Nu wordt een deel van het inkomen van de buitenlandse werknemers ook reeds door henzelf overgemaakt naar

hun land van herkomst. Deze transfers worden vaak gezien als een belangrijke potentiële bijdrage tot de financiering van de ontwikkeling der betrokken landen. Echter, niet alleen de omvang van deze transfers, maar ook de wijze waarop zij besteed worden is van belang. Voor zover zij resulteren in additionele import van consumptiegoederen, of in de aankoop van voor de structurele ontwikkeling nutteloze kapitaalgoederen (taxi's bijvoorbeeld) is die bijdrage nauwelijks aanwezig. De regeringen van de landen van herkomst zullen daarom het sparen uit de inkomenstransfers moeten stimuleren.

Die besparingen dienen dan wel ten goede te komen aan de betrokken gebieden zelf. De bestaande banken neigen ertoe de hun toevertrouwde besparingen te investeren in de reeds ontwikkelde gebieden. Zo is een algemene klacht dat de besparingen van de Zuid-italianen (ongeveer \$ 0,7 mrd. per jaar) in Noord-Italië en in het buitenland werden geïnvesteerd, waardoor de bestaande tegenstellingen alleen maar worden verscherpt. Daarom is wel gopperd regionale volksbanken voor ontwikkeling te stichten, die de besparingen van de naar elders vertrokken arbeiders investeren in de gebieden van herkomst zelf.

Deze volksbanken zouden door de regeringen van de betrokken landen gesteund kunnen worden met behulp van spaarpremies, rentesubsidies en investeringsfaciliteiten. Bovendien zouden deze banken garanties en suppleties kunnen ontvangen uit het Mediterrane Ontwikkelingsfonds. Dit Fonds zou coördinerend kunnen optreden ten aanzien van de investeringsactiviteiten in deze gebieden en de betrokken regeringen kunnen stimuleren een betere regionale ontwikkelingspolitiek te voeren (bijvoorbeeld door de uitkeringen uit het Fonds niet alleen te relateren aan het aantal elders werkenden, maar ook aan de regionale ontwikkelingsinspanning van de regering).

Op deze wijze kan gestalte worden gegeven aan de gezamenlijke verantwoordelijkheid van enerzijds bewoners en anderzijds regeringen van zowel Zuid- als Westeuropese landen voor de ontwikkeling van dit achtergebleven gebied.

J. P. Pronk

De consument als producent

PROF. DR. J. PEN

In een belangwekkend artikel „De huisvrouw als producente” (*ESB* van 13 mei jl.) heeft mevrouw Drs. M. Bruyn-Hundt een berekening gepubliceerd van de produktieve bijdragen, geleverd door Nederlandse vrouwen in hun gezinnen. Zij schat deze vorm van voortbrenging, al naar gelang van de gecalculerde urenlonen van deze huiswerksters, op hetzij 12%, hetzij 28%, hetzij 39% van het nationale inkomen, zoals dat volgens conventionele maatstaven wordt berekend. Mevrouw Bruyn pleit ervoor, dat de nationale boekhouding in de toekomst rekening zal gaan houden met de produktie, verricht door huisvrouwen.

Hoewel ik veel waardering heb voor het artikel, en mevrouw Bruyn zeker niet voor de voeten wil lopen bij haar streven naar een betere waardering van het werk van de huisvrouw, lijken mij toch enige kanttekeningen op hun plaats. Zij hebben alle de strekking dat het niet gewenst is deze vorm van produktie, hoe belangrijk ze ook is, in de traditionele berekening van het nationale inkomen op te nemen.

1. De voornaamste reden waarom economen en statistici, die van de Verenigde Naties inclusief, de diensten van de huisvrouw uit de inkomenscijfers weren ligt niet bij de onzekerheid inzake het aantal werkuren of de te hanteren loonvoet, maar bij het (niet door mevrouw Bruyn genoemde) feit, dat het meetellen van niet betaalde diensten de gelijkheid verstoort tussen het nationale inkomen Y (de som van alle lonen, renten, pachten en winsten) en de waarde van het nationale produkt PQ . Deze waarde PQ is op haar beurt gelijk aan $C+I+G+X-M$ (de som van de bestedingen minus de invoer). De gelijkheid $Y+M = C+I+G+X$ ligt alle macro-economen na aan het hart. Zij is immers het begin van alle beschouwingen over de kringloop; het is de grondslag van de nationale boekhouding; de eerste vergelijking van het Keynesiaanse model. Nu mag deze preoccupatie met kringloopproblemen er niet toe leiden dat we de produktieve bijdragen van de huisvrouw over het hoofd zien, maar het is wel een reden om deze bijdragen anders te behandelen dan die van betaalde kokkinnen en kinderverzorgsters. De berekening behoort m.i. extra-comptabel te geschieden. Daarvoor zijn nog andere redenen.

2. De uitkomsten van de berekening blijken in sterke mate af te hangen van de gecalculerde urenlonen: mevrouw Bruyn vindt als uitersten 12% en 39%. Dat scheelt nogal wat. Het is blijkbaar niet zo makkelijk een waarderingsmaatstaf voor het werk van de huisvrouw te vinden. Persoonlijk sla ik haar bezigheden toch nog hoger aan dan mevrouw Bruyn. Een deel van het huisvrouwenbestaan bestaat uit het nemen van beslissingen: wat zullen we eten; voorraadplanning; vergelijkend warenonderzoek en een daarop gebaseerd inkoopbeleid; hoe de kinderen op te voeden; waarheen met vakantie; de organisatie van de werkdag. Management wordt duur betaald, en deze cate-

gorie ontbreekt bij mevrouw Bruyn. Naarmate de welvaart stijgt wordt de huisvrouw meer en meer bedrijfsleidster. De bijdrage aan de produktie kan best hoger uitvallen dan 39%, en dat geldt zeker voor de toekomst.

3. Er bestaan ook huismannen, en kinderen. Mevrouw Bruyn maakt geen gewag van het feit dat ook de mannen en de kinderen produktieve bijdragen leveren. Misschien vindt zij dat deze huisgenoten alleen maar consumenten zijn, en verder hooguit wat in het huishouden rondrommen? Maar dan moet ik eraan herinneren dat de post „onderhoud huis”, die bij de vrouwen op de tweede plaats komt (860 minuten per week) toch ook wel voor rekening van sommige mannen komt: verven, timmeren, reparatie, grasmaaien. Het lijstje van mevrouw Bruyn vermeldt voorts: zorg voor het gezin — welnu, mannen brengen kinderen naar bed, lezen ze voor, gaan met ze wandelen. En dan is er die — enigszins argeloos opgenomen — post: inkopen doen. Mannen doen dat ook. Ze staan duidelijk zichtbaar in winkels, en kopen daar sigaretten, overhemden, schoenen, auto's, boeken. Als we al die tijd gaan meetellen komt er nog een flink stuk produktie bij. Hoeveel? Dat hangt er van af waar we de grens trekken tussen consumptie en produktie. Misschien is dat nog het meest netelige probleem.

4. Immers, vele huisvrouwen zijn de hele dag bezig. Vooral vroeger gold het als onfatsoenlijk om „met de armen over elkaar te zitten”. Toen was er nog een scheiding tussen hard werken en „niets doen” — maar die scheiding verwaagt. Eten koken is werk. Thee zetten ook? Mij dunkt van wel. Thee inschenken ook? Het omroeren teneinde de suiker te doen oplossen? Het naar de mond brengen van het kopje? Als we al deze vragen met ja beantwoorden blijft alleen het eigenlijke drinken over als consumptie. Als we onderweg ergens „nee” zeggen, gaan we arbitrair te werk.

Ik meen dat dit meer is dan een flauwiteit, en zulks vooral als we niet alleen op de huisvrouw letten, maar ook op de andere huisgenoten. Vele huisvaders zullen de tocht naar het strand, in bus, tram of auto, tot de produktie rekenen; aan het einde van die weg lokt iets dat op consumptie lijkt, maar zeker is dat niet. Wie een glas bier in een café wil drinken moet er eerst heen lopen, en die gang lijkt veel op het doen van boodschappen, door mevrouw Bruyn tot de produktie gerekend. Wie een boek wil lezen moet het tevoren uit de kast pakken, en wie zich op de eerste verdieping ter ruste wil leggen zal de trap op moeten. Trouwens, ik zou willen verdedigen dat de slaap zeer produktief is; anderen zullen dat stellig anders zien. Het huiswerk van de kinderen is ook zo'n dubieus geval — er valt veel voor te zeggen dit ook als produktief te beschouwen, en zo gaat het totaal met sprongen omhoog. Wie scherp calculeert kan een nationaal inkomen uitrekenen dat twee keer zo hoog is als het huidige.

.... management wordt duur betaald....

Twee tegenwerpingen tegen mijn relativering zou ik meteen willen weerleggen. Iemand zou kunnen menen dat het criterium voor de produktie ligt bij de tegenzin, die veelal door het werk wordt opgeroepen. Maar dat lijkt mij onjuist. Veel huisvrouwen staan zingend bij het fornuis, en dat doet geen afbreuk aan het produktieve karakter van het koken. Vervolgens zou men kunnen opperen, dat alleen het werk ten bate van anderen als produktie geldt, en niet het voorbereiden van eigen behoeftebevrediging. Dit lijkt mij echter zeer kunstmatig, en in ieder geval niet in overeenstemming met de berekening van mevrouw Bruyn, want dan had zij ongeveer een kwart van de produktieve bijdrage van de huisvrouwen (hun aandeel in de consumptie) moeten aftrekken, en dat is niet gebeurd. Neen, de scheiding tussen consumptie en huiselijke produktie blijft een moeilijk geval, en dat is een reden temeer om berekeningen, zoals mevrouw Bruyn heeft gemaakt, niet te vermengen met berekeningen, die berusten op de conventies van de nationale boekhouding. Maar de hier vermelde verwickelingen mogen geen reden zijn, zulke berekeningen achterwege te laten.

J. Pen

Naschrift

„Eten koken is werk. Thee zetten ook?” De scheiding tussen consumptie en produktie is en blijft arbitrair. Hierover verschillen Prof. Pen en ik niet van mening. Toch heeft het betoog van Prof. Pen mij alleen maar gesterkt in mijn mening dat het onjuist en onrechtvaardig jegens de huisvrouw is haar produktie niet in het nationale inkomen op te nemen. In een geëmancipeerde maatschappij behoren man en vrouw, indien mogelijk, op gelijke wijze behandeld te worden. Waarom zou de voornaamste bezigheid van de man wél meetellen in het nationale inkomen en die van de vrouw niet?

Prof. Pen voert daarvoor de volgende argumenten aan:

1. Het evenwicht tussen nationaal inkomen en nationaal produkt zou worden verstoord als onbetaalde diensten bij het nationale inkomen zouden worden geteld. Er zijn

in de Nationale Rekeningen meer posten opgenomen, die „kunstmatig” in de kringloop worden gebracht, zoals de consumptie van landbouwersgezinnen van eigen produkten en de diensten van woningen, die door de eigenaar zelf worden bewoond. Deze posten verhogen zowel de Y als de PQ. In de gelijkheid $Y + M = C + I + G + X$ worden Y en C beide verhoogd, zodat de gelijkheid in stand blijft. Het zou dus bepaald geen novum zijn een dergelijke bewerking uit te voeren voor de diensten van de huisvrouw.

2. Het is prettig te horen, dat Prof. Pen de diensten van de huisvrouw hoger aanslaat dan ik, omdat hij (terecht!) aan de management- en opvoedfunctie hoge waarde toekent. Prof. Pen kan dus stellig met mij meegaan als ik stel, dat de bijdrage van de huisvrouw aan het nationale inkomen op tenminste 39% gesteld moet worden. Bij deze berekening worden nl. CAO-lonen gehanteerd waarin de management-functie niet of nauwelijks een rol speelt en de opvoedfunctie in het geheel geen rol speelt.

3. In de conclusie van mijn artikel heb ik reeds gesteld, dat er meer systematische fouten bij de berekening van het nationale inkomen worden gemaakt. De omvang van de door Prof. Pen gesignaleerde fout lijkt mij gering, omdat de bijdrage van huismannen en kinderen niet hun *hoofd*bezigheid vormt. Overigens: zowel uit het Wagningsse als uit het NIPO-onderzoek blijkt dat de 860 of 770 minuten, die de huisvrouw aan „onderhoud huis” besteedt, uitsluitend op haar rekening moeten worden geschreven. Hetzelfde geldt voor „zorg voor het gezin”. Wat manlief in huis doet moet niet in mindering worden gebracht op de werkweek van de huisvrouw.

4. De grens tussen produktie en consumptie is en blijft arbitrair. De conventies die gelden bij de nationale boekhouding zijn echter duidelijk „mannen”-conventies, die het beroep „huisvrouw” doodverven als een consumptieve bezigheid. Dit doet de huisvrouw geen recht wedervaren:

M. Bruyn-Hundt

Subsidiëren we crèches?

DR. C. DE GALAN

In *ESB* van 27 mei jl. heeft Dr. B. M. S. van Praag een opvallend pleidooi gevoerd voor gratis, d.w.z. door de overheid te betalen, crèches en kinderdagverblijven. Opvallend vanwege een aantal details in zijn artikel en vanwege de berekeningen, maar vooral wat betreft de redenering.

Die redenering luidt als volgt. De totale jaarlijkse kosten van deze voorzieningen bedragen f. 450 mln. De opbrengst van de inkomstenbelasting stijgt echter met f. 900 mln., omdat een groot aantal gehuwde vrouwen nu buitenshuis gaat werken en zich een nominaal inkomen verwerven. Deze ruil is voordelig voor de overheid en dus moet zij de crèches, enz. volledig subsidiëren.

Als ik het goed zie betekent dit, dat de overheid alles kan subsidiëren waardoor mensen aan het werk kunnen, resp. belasting kunnen betalen. Infrastructuur en vervoer moeten op grond van dezelfde redenering door de overheid worden gefinancierd, maar er is eigenlijk geen reden om kleding en voedsel niet op gelijke manier te behandelen. In een wat andere belichting kan ook worden gezegd dat er een heel scala van claims op belastinggeld wordt gelegd. De huisvrouwen maken aanspraak op financiering van voor hen nuttige voorzieningen uit door hen opgebrachte belastingen. Maar er is dan geen reden waarom anderen dit niet ook zouden doen. De inkomstenbelasting van beroepsvoetballers voor stadions, van Groningers naar Groningen, enz. En ook mogelijk naar het eigen bedrijf, want als dat er niet was kon er ook niets verdiend worden. Het is duidelijk dat het totale aantal claims de totale opbrengsten aanzienlijk zal overtreffen.

Kortom, ik vind de redenering van Van Praag onbegrijpelijk. Zij gaat ook geheel voorbij aan de gebruikelijke redenen voor overheidsfinanciering, zoals het collectieve karakter van de voorziening, kortzichtigheid van consumenten, grote positieve externe effecten gekoppeld aan onvoldoende gebruik, enz.

Nu noemt Van Praag ook een aantal andere voordelen van crèches, die mogelijk wijzen in de richting van een merit-good-karakter. Ten eerste ontstaat de *mogelijkheid* voor vrouwen om buitenshuis te gaan werken. Deze mogelijkheid kan men positief waarderen, maar het is duidelijk dat zij niet afhangt van de financiering van kinderverblijven, doch van het bestaan daarvan. Als de mogelijkheid wordt gerealiseerd, dus als de gehuwde vrouwen daadwerkelijk aan het arbeidsproces gaan deelnemen (ik behoor niet, zoals — meen ik — wel Van Praag, tot degenen die werken over het algemeen als erg geestverruimend of plezierig beschouwen) ontstaan daardoor twee voordelen. Ten eerste welvaart in de zin van inkomensgroei. En ten tweede een betere benutting van de investeringen in vrouwelijk (beroeps) onderwijs. Dat is juist, maar a. deze opbrengsten zijn er primair voor de betrokkenen zelf; b. zij worden ingeruild tegen een stukje gezinswelzijn; c. ze betekenen

niet dat macro gezien de arbeidsmarkt ruimer wordt indien het verdiende inkomen ook weer wordt uitgegeven. Een pleidooi voor subsidiëring zie ik in deze opbrengsten opnieuw niet.

Die kan wel liggen in een derde voordeel, nl. in het nut van de crèches, enz. voor de kinderen zelf, het „tweede educatief milieu”. Ik ben niet bij voorbaat overtuigd van dit nut, maar acht het ook niet uitgesloten. Ik kan het eenvoudig niet voldoende overzien en weet alleen dat er verschillend over geoordeeld wordt.

Dat de influx van vrouwelijke arbeidskrachten ook de gezinsinkomens zou egaliseren zie ik niet.

Het zal duidelijk zijn dat zowel de redenering van Van Praag als de door hem genoemde nevenvoordelen staan en vallen met de verwezenlijking van de deelneming van vrouwen aan het arbeidsproces buitenshuis. De belastingopbrengst bijv. is gebaseerd op het ontstaan van 300.000 full-time arbeidseenheden uit een totaal van 400.000 moeders. Dat lijkt me erg veel. Het zou betekenen dat vrijwel alle andere redenen voor het niet gaan werken ineens wegvallen als maar de crèches er zijn. De vraag doet zich voor of ook niet-werkende vrouwen van deze voorzieningen gebruik mogen maken. Ook tijdelijk, dus om te winkelen of voor familiebezoek? In elk geval lijkt mij de directe materiële opbrengst nogal overschat.

Daartegenover onderschat Van Praag de kosten. Hij berekent nagenoeg geen huisvestingskosten omdat bestaande gebouwen als scholen, wijkgebouwen en dergelijke toereikend zijn. Het lijkt me onjuist te denken dat deze gebouwen geschikt zijn, evenzeer dat ze beschikbaar zijn en ook dat hun gebruik (ook marginaal) niets zou kosten (extra voorzieningen, schoonmaken, onderhoud, enz.). Ook de personeelslasten worden meen ik te laag geschat. Van Praag komt voor 300.000 kinderen onder de vier jaar (crèches) en 700.000 oudere (opvangcentra) op een kostentotaal van f. 450 mln. Hij heeft echter zelf al vermeld dat de kosten per kind in een Amsterdamse crèche thans f. 65 per week bedragen; dat brengt de totale kosten alleen voor de 300.000 kleine kinderen op een miljard. Dat komt toch niet alleen door winst of door de kosten van voeding (die Van Praag wel door de ouders wil laten betalen)?

Nee, ik geloof dat de zaak voor de overheid niet zo voordelig uitvalt als de (door hemzelf overigens zeer globaal genoemde) berekening van Van Praag suggereert. Nog daargelaten dat deze berekening berust op de door de schrijver als ongenadig hard beschouwde tarieven van de inkomstenbelasting. Een vraag is ook, of de grond voor 100% subsidiëring wegvalt als die belasting vermindert. Overigens: niet de additionele inkomsten van de gehuwde vrouw in het bijzonder worden „ongenadig hard” aangepakt, maar additionele inkomsten in het algemeen. Wie daar van af wil moet de progressie verminderen of hij moet,

in dit speciale geval, het gehuwdentarief laten vervallen en elke verdienende eenheid apart belasten. Persoonlijk zou ik het eerste niet, maar het tweede wel toejuichen.

Dit brengt ons opnieuw bij de betrokkenen. Als een huisvrouw (of huisman) thuis werkt, verricht zij/hij arbeid die geen inkomen in geld, maar wel inkomen in natura oplevert¹. Dat inkomen is vooral als er kleine kinderen zijn behoorlijk hoog, zoals uit de kosten van crèches valt af te leiden. Ten dele kan dit inkomen ook aan het huis worden „toegerekend”, het huis dat leeg komt te staan als iedereen de gehele dag afwezig is (een verliespost). Indien man en vrouw beide dagen buitenshuis werken, wordt het inkomen in natura omgezet in een nominaal inkomen, maar de kosten van de opvang van de kinderen moeten nu ook in geld worden betaald. Het is niet logisch nu anderen die kosten te laten betalen. Wie het ene werk ruilt voor het andere hoeft toch niet dubbel te worden beloond? ². Het is ook onjuist te stellen, zoals Van Praag doet, dat de extra inkomsten van de gehuwde vrouw (in feite van het gezin) niet meer opwegen tegen de kosten van verwerving, nl. de f. 65 per week, en evenmin dat dit een negatieve indicatie is omtrent het maatschappelijk nut van werkende moeders. In geval er één kind is, zullen de kosten over het algemeen minder zijn dan de opbrengsten; als er meer zijn en de kosten niet meer worden gecompenseerd, wijst dit op de betekenis en de opbrengst in natura van het thuiswerken.

Samenvattend: ik meen dat Van Praag een onjuist pleidooi heeft geleverd voor gratis crèches, enz. Zijn beschouwingen en berekeningen kloppen niet. Ter voorkoming van misverstand wijs ik er op, dat ik zeker niet tegen het bestaan van crèches en dergelijke ben en dat ik een voorstander ben van een gelijke vrijheid van beroepskeuze voor mannen en vrouwen. In het geding is de financiering van de kinderverblijven. Wat dit betreft is enige subsidiëring denkbaar als men de verblijven als merit-goods beschouwt, maar dat zal dan steviger onderbouwd moeten worden. Daardoor kan de zaak, in de woorden van Van Praag, serieus worden overwogen.

C. de Galan

¹ Zie Drs. M. Bruyn-Hundt: *De huisvrouw als producente, in „ESB” van 13 mei jl.*

² *Op deze gronden zou men ook werksters 100% kunnen subsidiëren. Even doorgeredeneerd kan men ook stellen, dat de overheid aan alle huisvrouwen een redelijk loon moet betalen.*

Naschrift

Heeft Dr. de Galan gelijk?

Toen ik enige weken geleden in dit blad een eerste ruwe analyse presenteerde over de vraag of de overheid op grote schaal crèches zou moeten financieren, werd dit nadrukkelijk bedoeld als een discussie-opener over de economische aspecten van zulk een maatregel. Ik verwachtte dus ook kritisch commentaar (te meer daar er zo weinig harde gegevens bekend zijn) om te komen tot een discussie van enig

niveau, waaruit een opinie ten aanzien van dit probleem zou uitkristalliseren. Ik verwachtte echter niet een mitrailleurssalvo van kritiek zoals de heer De Galan hierboven ten beste geeft. Nu de kruitdamp is opgetrokken valt nog wel de vraag te beantwoorden of De Galans schoten treffers waren of niet, en of hij wel met scherp geschoten heeft. Bij deze nacontrole van de schietschijf valt naar mijn mening weinig schade aan te wijzen.

Een misvatting

Om bij het begin te beginnen, De Galan keurt de in het artikel gevolgde redenering af. De Galan stelt: „Die redenering luidt als volgt. De totale jaarlijkse kosten van deze voorzieningen bedragen f. 450 mln. De opbrengst van de inkomstenbelasting stijgt echter met f. 900 mln., omdat een groot aantal gehuwde vrouwen nu buitenshuis gaat werken en zich een nominaal inkomen verwerft. Deze ruil is voordelig voor de overheid en *dus* moet zij de crèches, enz. volledig subsidiëren” (curs. v.P.)

Wanneer De Galan *deze* redenering afkeurt kan ik hem geen ongelijk geven: de overheid moet niet als ondernemer taken gaan aanvaarden, alleen omdat het leidt tot een batig saldo. Als de heer De Galan mijn artikel goed gelezen had, had hij echter meteen gezien, dat de door hem geschetste redenering helemaal niet de mijne is. In het artikel onderscheid ik twee aspecten van een politiek van overheidsfinanciering van crèches: de financiële haalbaarheid en de wenselijkheid. Er werd eerst een raming gegeven van de additionele kosten en baten voor de overheid, die ontstaan als exclusief gevolg van de bewuste politieke maatregel. De noodzaak van een dergelijke raming lijkt me evident voor een zindelijke evaluatie. In het tweede gedeelte bezag ik de wenselijkheid van zulk een politiek, en bij de genoemde argumenten *pro* staat zelfs niet op de laatste plaats een eventueel voordelig saldo voor de overheid genoteerd. De implicatie die de heer de Galan insinueert door het woordje *dus* is nergens in mijn stuk te vinden. Ook suggereer ik helemaal niet dat de inkomstenbelasting geheven bij werkende gehuwde vrouwen een bestemmingsbelasting zou zijn, te besteden aan crèches, enz. Aan de daarop volgende boutades zullen wij dan maar voorbijgaan. Overigens zijn ze geen juiste voorbeelden van de door De Galan gewraakte „redenering”.

De voordelen voor de maatschappij

Laten we nu komen tot de door mij genoemde voordelen van crèches. Allereerst stelt De Galan dat „de mogelijkheid voor vrouwen om buitenshuis te gaan werken niet afhangt van de financiering van kinderverblijven doch van het bestaan daarvan”. Volgens De Galan doet de *prijs* waarvoor crèches hun diensten aan de consument aanbieden er dus niets toe, voor mij daarentegen alles.

Bezien wij het voordeel van „een grotere welvaart in de zin van inkomensgroei”. De Galan zegt dat deze opbrengsten primair voor de betrokkenen zelf zijn. Hiermee suggereert hij dat het niet aangaat dat het hele Nederlandse volk uit de belastinggelden crèches zou financieren voor een groepje gehuwde werkende moeders. Zo wordt de dimensie echter wel onderschat; op langere termijn gaat het om alle niet-kinderloze gezinnen van Nederland, die alle gedurende een bepaalde periode van hun huwelijk op crèche-diensten recht hebben. Er zijn in Nederland vele soortgelijke voorzieningen zoals AOW, kinderbijslag, waarvoor wij allemaal betalen, maar waarvan op elk mo-

ment slechts een beperkte groep profiteert. Ik zie niet in waarom dit principieel onjuist is, wanneer het op crèches wordt toegepast.

Wanneer De Galan zegt dat het inkomensacres wordt ingeruild tegen een „stukje gezinswelzijn”, moet ik mij incompetent verklaren. Dit „stukje” wordt namelijk door de één positief, maar door de ander negatief gewaardeerd. Verder geloof ik dat de evaluatie en keuze tussen beide typisch tot de verantwoordelijkheid van de ouders zelf hoort. Ik zou hier niet willen betuttelen. Uiteraard impliceert de beschikbaarheid van gratis crèches niet dat iedere moeder *moet* gaan werken.

Tenslotte de investering in vrouwelijk beroepsonderwijs. Inderdaad wordt de particuliere investering van drie à vier levensjaren in vervolgonderwijs voor het betrokken individu rendabeler. Veel belangrijker is echter de *overheids*-investering in vrouwelijk beroepsonderwijs. Wanneer elke kleuterleidster i.p.v. drie jaar eens zes jaar voor de klas bleef staan, kunnen op langere termijn de investeringen in het kleuterleidsteronderwijs worden gehalveerd. Dit is een nog maar bescheiden voorbeeld van de enorme verspilling die in het vrouwelijk beroepsonderwijs besloten ligt.

Een punt waar De Galan gelijk in heeft is mijn bewering, omtrent de arbeidsmarkt. Inderdaad is het *a priori* niet te zeggen dat de arbeidsmarkt zou ontspannen door een influx van vrouwelijke arbeidskrachten, daar het verdiende inkomen ook additionele koopkrachtige vraag op de markt brengt. Het tegengestelde is echter ook nog niet bewezen. Hier is een modelmatige analyse op zijn plaats, waarvoor de meest recente modellen van het CPB naar ik meen mogelijkheden bieden. Daar ik echter niet over de faciliteiten van het CPB beschik, zal ik me beperken tot een kwalitatieve analyse, waaruit toch blijkt dat ontspanning op de arbeidsmarkt het meest waarschijnlijke effect is.

Allereerst is er het *dynamische* aspect. De arbeidskracht wordt *eerst* aangeboden, de resulterende vraag komt een ronde later. Voor de prijsvorming op de arbeidsmarkt betekent dit een ontspannende factor. Ten tweede voegt De Galan toe: „indien het verdiende inkomen wordt uitgegeven”. Het is echter aan te nemen dat van het additionele inkomen een flink stuk wordt gespaard, temeer daar de marginale spaarquote bij inkomensstijging pleegt te stijgen. Ook dit is een deflatoire factor. Ten derde is het een kwestie in het reële vlak: waar gaat de additionele vrouwenarbeid naar toe, en waar concentreert zich de additionele vraag? De vrouwenarbeid zal waarschijnlijk gaan naar de arbeidsintensieve productiesectoren waar een absoluut tekort heerst, zoals ziekenhuizen, onderwijs, horeca, huishoudelijke hulp, administratie, winkelpersoneel; de vraag naar dit soort arbeid is niet zeer elastisch. De additionele vraag zal zich waarschijnlijk concentreren op produkten, waar naar verhouding weinig binnenlandse arbeid ingaat zoals huishoudelijke apparaten, auto's, boerderijtjes, enz. of toerisme. Voor zover dit toerisme in het buitenland is, wordt hiervoor betaald met onze kapitaalintensieve export.

„Het verdient aanbeveling om in de wachtkamer voor promovendi in het Academiegebouw behalve speelgoedwagentjes en een hamertje-tik spel, ook een spel kaarten neer te leggen.”

(stelling bij dissertatie A. P. H. van Meurs:
Petroleum Economics and offshore mining legislation)

Wanneer deze redenering klopt, toegegeven dat ze grof is, dan zal ook dit een druk op de lonen inhouden.

Een verder voordeel zag ik in een mogelijke verzachting van de ongelijkheid in de verdeling der gezinsinkomens. De heer De Galan ziet dit niet. Nu is het geven van een maatstaf voor inkomensongelijkheid natuurlijk een hachelijke zaak; het heeft wat met verhoudingen te maken. Zij x_0, y_0 ($x_0 < y_0$) het inkomen van mannen X en Y vóórdat hun vrouwen gingen werken en wordt het gezinsinkomen daarna $x_1 = x_0 + a$ en $y_1 = y_0 + a$, dan geldt

$$\frac{y_1}{x_1} = \frac{y_0 (1 + a/y_0)}{x_0 (1 + a/x_0)} < \frac{y_0}{x_0}$$

In het geval dat beide vrouwen hetzelfde bedrag a gaan verdienen wordt de ongelijkheid dus verzacht. Noemen we nu in het algemeen het inkomen van de vrouw van X a_x en van de vrouw van Y a_y , dan wordt de ongelijkheid dus kleiner wanneer $a_x/x > a_y/y$.

Wanneer we aannemen dat er geen duidelijk positief minstens lineair verband is tussen het inkomen van man en vrouw, dan is deze ongelijkheid meestentijds gerealiseerd. Een en ander is nog duidelijker wanneer men naar de netto gezinsinkomens kijkt, waarop de belastingprogressie reeds haar werk heeft uitgeoefend. Wanneer men tenslotte de crèche-faciliteiten als inkomen *in natura* beschouwt, zoals de Galan doet, betekent dit opnieuw een nivellerende herverdeling van het inkomen.

Dan gelooft De Galan niet, dat er uit een totaal van 400.000 moeders 300.000 full-time arbeidskrachten kunnen komen, daar voor een heleboel vrouwen het ontbreken van een crèche toch niet het enige beletsel is om te gaan werken. Hier heeft De Galan echter te snel gelezen, want ik begin met *aan te nemen* dat deze 400.000 moeders willen werken en dat *slechts* het ontbreken van crèches daaraan in de weg staat. De moeders die gebruik willen maken van een crèche maar niet willen werken zijn dus hierbij uitgesloten.

De kosten

Wanneer we uitgaan van het principe dat de overheid haar gebouwen tegen de reële marginale kosten ter beschikking stelt, geloof ik dat er wel degelijk een groot aantal zeer geschikte en beschikbare gebouwen is, dat voor weinig geld kan worden gebruikt. Alleen al bij de kleuterscholen vindt men landelijk een flinke onderbezetting, waarvan

(I.M.)

§ N.V. SLAVENBURG'S BANK §

... de normen zullen niet te hoog mogen worden gesteld

men bijv. in Amsterdam in een viertal gevallen heeft geprofiteerd. Het genoemde bedrag van f. 30 mln. voor huisvesting (ca. 500 eengezinswoningen) is een stelpost en onderschatting is best mogelijk, maar ik geloof toch wel dat we in deze orde van grootte moeten zijn. De huisvestingskosten zullen in het begin meer inrichtingskosten en bouwkosten zijn, terwijl in latere jaren de onderhoudskosten het leeuwedeel zullen uitmaken. Gezien de geboortegolven en de stadswijkveroudering zou zo veel mogelijk met semi-permanente bouwsels gewerkt moeten worden, die verplaatsbaar zijn. De motivering van De Galan voor mijn onderschatting berust geheel op zijn intuïtie.

Wat betreft de personeelskosten verschillen wij ook hartgrondig van mening. Inderdaad vraagt de Amsterdamse vereniging f. 13 per dag. Deze prijs is kostprijs; de vraag is echter van welk pakket? Allereerst zijn hierbij de niet-specifieke kosten en de huisvestingskosten inbegrepen. Het belangrijke punt is echter de zogenaamde „crèchedeler” die wordt gehanteerd. Het blijkt, dat in Amsterdam de crèchedeler op gemiddeld 8 ligt, terwijl slechts kinderen van 0 t/m 6 jaar worden verzorgd, terwijl ik de crèchedeler stelde op 12 voor kinderen van 0 t/m 3 jaar en op 35 voor kinderen van 4 t/m 12, iets minder dan de klassedeler op het lager onderwijs. Verder blijkt de kwaliteit van het in Amsterdam gebruikte personeel zeer hoog. De meesten zijn maatschappelijk werkster met aantekening Kinderbescherming, enz. Het pakket houdt verder een intensieve medische, psychologische en sociale begeleiding van het kind en zijn gezin in. Tenslotte zij nog opgemerkt dat Amsterdam de duurste stad van het land is.

Een en ander betekent dat men in Amsterdam naar mijn mening ideaalcrèches heeft opgezet, die men niet als landelijke norm kan kiezen. De medische enz. begeleiding van het kind kan men rechtvaardigen uit het oogpunt van de grotere psychische belasting van het kind, maar naar mijn idee valt dit buiten het standaardpakket, dat de crèche hoort te bieden. Dit zou equivalent moeten zijn aan de normale huiselijke verzorging. Wanneer het kind in psychische moeilijkheden raakt, zullen deze kosten door de ouders zelf moeten worden betaald of moeten worden verhaald op de Bijstandswet. Het gevaar bestaat, dat deze crèches veel te perfectionistisch worden opgezet. Indien dit de trend wordt, is ons land inderdaad qua welvaarts-

niveau nog niet aan deze luxe toe. Dit zijn echter niet de crèches die mij voor ogen staan.

Het probleem speelt ook bij kleuterscholen. De klassedeler ligt op ca. 40, terwijl de optimale school volgens velen slechts 20 leerlingen per klas zou moeten hebben. Dit zou echter de kosten bijna verdubbelen en valt dus niet te realiseren. Ook bij crèches zullen wij aan deze spanning tussen het ideaal en het realiseerbare moeten wennen; de normen zullen door de subsidiënt niet te hoog mogen worden gesteld. Samenvattend zou ik willen stellen dat het standaardpakket en daarmee de standaardkosten bescheidener moeten zijn dan in de huidige zeldzame modelcrèches en dat ik de prijs van f. 13 per dag hiervoor niet als representatief kan beschouwen. Overigens is er nog zoveel „ruimte”, dat de crèchedeler best wat lager gesteld kan worden en/of de huisvestingskosten hoger zonder dat het voor de overheid kosten met zich brengt.

Tenslotte stelt De Galan nogmaals dat gezinnen een extra inkomen *in natura* incasseren, wanneer ze hun kinderen naar een gratis crèche brengen. Dat is waar, maar ik heb geen bezwaar tegen deze sociale voorziening, wanneer maar iedereen op zijn tijd van dit voorrecht gebruik mag maken. Een correctie in tarief I en II van de inkomstenbelasting voor ongehuwden en kinderloze echtparen ware op zijn plaats. Verder stelt hij dat het slechts een arbeidsruil zou zijn en dus lood om oud ijzer. Ook dit is niet waar. In feite kan het vergeleken worden met de hergroepering van een vaste produktie van bedrijven met suboptimale bezetting naar bedrijven met optimale bezetting. De vrijkomende produktiefactoren worden in andere sectoren produktiever aangewend.

Besluit

Dit was een zeer lang naschrift maar het was ook een zeer kritisch commentaar. Samenvattend meen ik het artikel onverkort te kunnen handhaven. Ik ben graag bereid mijn mening te wijzigen in een verdere discussie, maar dan zal, in de woorden van De Galan, de oppositie steviger onderbouwd moeten zijn.

B. M. S. van Praag

Concentratiebeweging in België

A. VRIENS*

In het algemeen zijn er over de concentratiebeweging in België slechts weinig en dan meestal nog op zichzelf staande feiten bekend. Of er met betrekking tot fusies, samensmeltingen, overnemingen, splitsingen e.d. in België zich ontwikkelingen voordoen, die afwijken van wat er zich op dit gebied in Nederland of de andere Europese landen afspeelt, onttrekt zich aan onze waarneming. Dat over de gebeurtenissen bij onze zuiderburen in Nederland slechts een zeer onsamenhangend beeld bestaat, geldt m.i. niet alleen voor dit specifieke probleem, maar ook voor diverse andere zaken. Over de gevolgen voor Nederland van de voortschrijdende industriële, financiële en economische vervlechtingen in de ons omringende landen kan men zich nauwelijks een voorstelling maken en men raakt

slechts even opgeschrikt indien binnen onze grenzen een belangrijke fusie plaatsvindt¹.

Over de concentratiebeweging in België moet men in het algemeen vaststellen, dat men ter plaatse slechts met moeite enig cijfermateriaal over deze materie kan vinden. Door het Nationaal Instituut voor de Statistiek (NIS) in Brussel is een aantal niet-officiële gegevens beschikbaar gesteld over oprichtingen, ontbindingen c.q. liquidaties, en fusies. De in de tabel vermelde cijfers komen derhalve nog niet voor in de officiële publikaties van het NIS. Slechts voor sommige sectoren van het Belgische bedrijfsleven worden in bepaalde gevallen gedeelten van deze cijfers gepubliceerd.

Overzicht van oprichtingen, ontbindingen c.q. liquidaties en fusies in België.

Jaar	NV's en Commanditaire Vennootschappen op Aandelen			Personen-Vennootschappen met beperkte aansprakelijkheid (PVBA's)			Coöperatieve Vennootschappen		Vennootschappen in gemeenschappelijke naam en Commanditaire Vennootschappen		TOTAAL		
	1	2	3	1	2	3	1	2	1	2	1	2	3
1960	648	389	41	2.271	594	19	130	86	48	102	3.097	1.171	60
1961	539	376	52	2.413	551	14	141	88	32	107	3.125	1.122	66
1962	562	340	49	2.087	636	15	139	81	37	86	2.825	1.143	64
1963	663	373	32	1.989	722	15	159	121	33	106	2.844	1.322	47
1964	729	391	34	2.204	754	17	148	96	24	97	3.105	1.338	71
1965	739	402	61	2.459	813	27	122	118	22	87	3.342	1.420	88
1966	724	380	74	2.540	831	21	120	102	27	88	3.411	1.401	95
1967	756	406	52	2.318	898	18	115	113	31	63	3.220	1.480	70
TOTAAL	5.360	3.057	415	18.281	5.799	146	1.074	805	254	736	24.969	10.397	561

1 = Oprichtingen.

2 = Ontbindingen c.q. liquidaties.

3 = Fusies.

Bron: Nationaal Instituut voor de Statistiek (Ministerie van Economische Zaken), Brussel.

Uit de tabel kan men in grote lijnen wel concluderen dat een getal van ruim 500 fusies gespreid over 8 jaar bepaald geen indrukwekkend cijfer is. Vooral indien men er rekening mee moet houden, dat het in de meeste gevallen bovendien ondernemingen van geringe omvang betreft. Wat echter niet uit bovengenoemde cijfers valt te achterhalen, zijn die gevallen waarbij het ene bedrijf in het andere een controlerend belang verwerft, maar waarbij de oorspronkelijke onderneming verder gewoon onder haar eigen naam blijft bestaan. Hoewel hierover geen enkel officieel cijfer bekend is, weten insiders wel dat ook in dit geval het slechts om betrekkelijk geringe aantallen gaat.

Het aantal oprichtingen van nieuwe ondernemingen vertoont, zoals uit de tabel blijkt, sinds 1960 een geleidelijke stijging, voornamelijk bij de Naamloze Vennootschappen en de Commanditaire Vennootschappen op aandelen en in mindere mate bij de Personen-Vennootschappen met beperkte aansprakelijkheid (PVBA's). Bij deze laatste categorie geven vooral de ontbindingen c.q. liquidaties een constante toename te zien. De PVBA's nemen over 8 jaren gezien, ruim 70% van alle oprichtingen voor hun rekening

en ruim de helft van alle ontbindingen. Deze laatsten liepen bij de PVBA's op van 26% in 1960 tot ca. 40% in 1967 ten opzichte van de nieuw opgerichte ondernemingen:

In het totaalbeeld nemen de PVBA's een belangrijke plaats in. Dit zijn echter vrijwel allemaal bedrijven van betrekkelijk geringe omvang, zoals kleine ambachtsbedrijven, dienstverlenende bedrijven, werkplaatsen, transportbedrijven, bouwbedrijven, handelsondernemingen enz. Bij de coöperatieve vennootschappen en vennootschappen in gemeenschappelijke naam plus de commanditaire vennoot-

* De auteur van dit artikel is als bedrijfseconoom werkzaam op het Secretariaat van de NV Philips.

¹ De artikelenreeks van Drs. H. W. de Jong over de concentratiebeweging in de Westeuropese economie in „ESB” van januari en februari 1969, blz. 74, 90, 118 en 143, heeft tot deze problematiek een belangrijke en verhelderende bijdrage geleverd, die er m.i. toe zou kunnen en moeten leiden dat er meer belangstelling voor dit onderwerp komt.

schappen zien we vooral bij de laatste twee categorieën meer ontbindingen dan oprichtingen. Uit juridisch en sociaal oogpunt misschien een interessant verschijnsel, maar in relatie tot het totale industriële en economische gebeuren in België speelt dit soort ondernemingen (nog) slechts een ondergeschikte rol.

De vraag of fusies, overnemingen, samensmeltingen en splitsingen van ondernemingen voor de Belgische economische structuur een belangrijke rol spelen of kunnen gaan spelen, dient men te plaatsen tegen de achtergrond van de merkwaardige vorm van de Belgische economische structuur.

Economische structuur van België

Bekend mag worden verondersteld dat de grondslag voor de industriële ontwikkeling van België in het begin van de vorige eeuw werd gelegd door Koning Willem I van Nederland. Ter stimulering van de industriële ontwikkeling der toenmalige zuidelijke Nederlanden werd in 1822 de Société Générale des Pays-Bas pour favoriser l'Industrie Nationale opgericht. Deze naam werd na de afscheiding en onafhankelijkheid van België gewijzigd in Société Générale pour favoriser l'Industrie Nationale, die vervolgens werd getransformeerd tot Société Générale de Belgique (SG).

Deze SG waarin aanvankelijk het Nederlandse koningshuis een belangrijke participatie had, kwam ná 1848 geheel in Belgische handen. Thans wordt de SG gecontroleerd door een aantal Belgische families uit de „haute finance” en adellijke kringen, zoals de families Baron van Zuylen van Nijvelt, Cappouillet, Moeremans, de „Comtes” de Meeus, de Baillet en de Merode, verder de families de Barbanson, Rittweger, Quarier enz., die vaak al generaties lang grote pakketten SG-aandelen in hun bezit hebben. Meestal waren bovendien leden van deze families goeverneur of commissaris van de SG. De statuten van de SG stonden en staan n.l. toe dat directeuren en commissarissen van de SG een bepaald percentage aandelen in de SG mogen bezitten. Het zou hier te ver voeren om alle „crossdirectorships” en commissarisplaatsen te vermelden, die de topfunctionarissen van de SG weer in andere ondernemingen hebben. Hiervoor zou ik willen verwijzen naar de publikaties van het CRISP², maar zeker is dat men in vrijwel alle belangrijke Belgische ondernemingen figuren tegenkomt, afkomstig van de SG of van door de SG gecontroleerde ondernemingen.

Na de oprichting van de SG is er in België nog een aantal grote holding-maatschappijen ontstaan, die gezamenlijk niet alleen vrijwel het gehele Belgische economische leven beheersen, maar vaak tegelijkertijd zeer aanzienlijke belangen buiten België bezitten, o.a. in Frankrijk, Canada, de Verenigde Staten, Latijns-Ameriká en niet te vergeten de voormalige Belgische Kongo.

De vervlechtingen van personen en zaken zijn zó omvangrijk en gecompliceerd, dat het reeds eerder genoemde CRISP er regelmatig publikaties van een 500 (!) pagina's aan wijdt om belangstellenden tenminste enig inzicht in deze materie te kunnen verschaffen.

Behalve de SG die verreweg de grootste Belgische holding-maatschappij is, zijn de volgende in België opererende en gevestigde grote holdings bekend:

1. Compagnie d'Anvers en de groep PETROFINA,
2. De groep Solvay-Janssen,
3. De groep Boël,
4. De groep DE LAUNOIT, waartoe o.a. behoren de sub-holdings Sté. de Bruxelles pour la Finance et l'Industrie

(BRUFINA), de Compagnie Financière et Industrielle (COFININDUS), en de Banque de Bruxelles,

5. De groep Evence Coppée et Cie.,
6. De groep EMPAIN, waartoe de zeer belangrijke holding ELECTORAIL behoort,
7. De groep ELECTROBEL, Cie. Générale d'Entreprises Electriques et Industrielles,
8. COBEPa, Cie. Belge de Participations Paris-Bas. Deze behoort tot de Franse „banque d'affaires”: Banque de Paris et de Pays-Bas, sinds medio 1969 ondergebracht in een „super”-holding: de Cie. Financière de Paris et de Pays-Bas,
9. De groep LAMBERT.

Deze negen vormen met de SG verreweg de belangrijkste financiële en industriële groeperingen in België. Enkele minder grote, maar toch nog vermeldenswaardige holdings zijn voorts:

De groep Kredietbank-Almamij en het Crédit Générale de Belgique,

BUFA, l'Union Financière d'Anvers,

De groep Nagelmackers,

De groep Desclée Frères et Cie.,

De groep Bekaert (Tréfileries Léon Bekaert),

Het bankiershuis J. Degroof et Cie., enz.

Deze groepen zijn vrijwel allemaal onderling door persoonlijke en/of financiële relaties met elkaar verbonden. Een sprekend voorbeeld zou ik hier willen noemen: ELECTROBEL. Deze werd in 1929 opgericht en is thans de voornaamste holding in België op het gebied van de produktie en distributie van gas en elektriciteit. De belangrijkste aandeelhouders in Electrobél — waarvan het aandelenkapitaal per medio 1969 Bfrs. 2.255.655.750 bedroeg, onderverdeeld in 894.057 volgestorte kapitaalsaandelen zonder aanduiding van nominale waarde — waren per genoemde datum:

COBEPa-Cie. Belge de Participations Paris-Bas...	6,8%
BRUFINA-Sté. de Bruxelles pour la Finance et l'Industrie	6,1%
De SG, via de Sté. de Traction et Electricité.....	4,0%
SOFINA-Sté. Financières de Transports et d'Entreprises Industrielles (hierin heeft de SG een belangrijke participatie)	3,4%
SIDRO-Sté. Internationale d'Energie Hydro-Electrique (dochtermaatschappij van de SOFINA)...	3,8%
ELECTORAIL, belangrijke holding-mij. van de EMPAIN-groep	0,6%
BDIC-Sté. Bruxelloise pour le Développement Industriel et Commercial (groep EMPAIN).....	2,7%
Cie. Occidentale de Participations et de Gestion, behorende tot de groep Desclée	2,6%
Cie. Lambert pour l'Industrie et la Finance (groep LAMBERT)	1,9%
MM. J. Degroof et Cie.	1,6%
	<hr/>
	33,5%

² Bron: „Morphologie des Groupes Financiers”. Uitgave van het Centre de Recherche et d'Information Socio-Politiques (CRISP). De gegevens in dit artikel betreffende de Belgische holding-maatschappijen zijn voor het merendeel ontleend aan diverse CRISP-publikaties.

Bovengenoemde aandeelhouders zijn alle terug te vinden onder de reeds eerder vermelde holding-maatschappijen, die met hun gezamenlijk belang van ruim 33% in feite de ELECTROBEL controleren, daar de overige aandelen via de beurs onder het publiek gespreid zijn, of wat in België herhaaldelijk voorkomt, weer in het bezit zijn — zij het in kleine aantallen — van tot deze holdings behorende dochterondernemingen.

Hoewel dergelijke vervlechtingen en (machts)concentraties vaak met argwaan bekeken worden, dient men zich m.i. terdege te realiseren, dat het juist de SG en de andere Belgische holdings geweest zijn, die België reeds in het midden van de vorige eeuw tot één van de belangrijkste industriële staten in Europa getransformeerd hebben. Nog steeds dankt België zijn hoge graad van industrialisatie en relatief hoog welvaartsniveau aan het werk van deze holdingmaatschappijen. De macht en invloed van deze holdings was zo sterk, dat zij zowel Wereldoorlog I, de crisis in de jaren dertig als Wereldoorlog II zonder veel kleerscheuren hebben overleefd. De tot de SG behorende „Union Minière” is een sprekend voorbeeld hoe men zelfs een „Kongo-crisis” kan overleven!

Uiteraard schuilt in een dergelijke machtsconcentratie van zaken en personen het gevaar, dat men deze politiek en/of economisch gaat misbruiken of als een vanzelfsprekende en eeuwigdurende situatie ondergaat. Zonder de invloed van deze holdings op de Belgische binnen- en buitenlandse politiek te willen en kunnen analyseren — dit is m.i. het „betere voer” voor politicologen — kan men uit economisch standpunt bekeken slechts constateren dat tot nu toe deze groeperingen voor België enorme voordelen hebben opgeleverd. Het is buiten kijf, dat binnen bepaalde groeperingen door het toegepaste systeem van „erfopvolging” zich ouderdomsverschijnselen gingen voordoen, die

zich uitten in een falend management, met alle gevolgen van dien voor de rentabiliteit, het te voeren beleid enz. Men is er echter altijd door het „inpompen” van nieuw bloed weer in geslaagd de zaak aan de eisen des tijds aan te passen.

Conclusie

Uit het bovenstaande zal het wel duidelijk zijn dat van een „echte” concentratiebeweging, d.w.z. van het samenvoegen van *niet* reeds via de top Holdings aan elkaar gelieerde ondernemingen, in België nauwelijks sprake kan zijn. De reeds genoemde holdings controleren reeds vrijwel alles in België, zodat de concentratiebeweging zich voornamelijk zal afspelen bij de middelgrote of kleine ondernemingen die nog niet tot de holdings behoren. Uit de in de tabel vermelde cijfers is wel gebleken dat deze concentratiebeweging, althans kwantitatief gezien, niet veel voorstelt. De „giganten” op hun beurt fusioneren over de grenzen heen, of voegen — o.a. uit rationalisatie-overwegingen — die ondernemingen samen, die zij in feite reeds controleerden. Mijn conclusie is dan ook, dat vooral deze „rationalisatieconcentraties” en de fusies over de grenzen heen het beeld in België in de komende jaren zullen bepalen.

Tenslotte nog een opmerking over de in de tabel vermelde oprichtingen van NV's. Hieronder bevindt zich een aanzienlijk aantal buitenlandse, vooral Amerikaanse, ondernemingen, die België gebruiken als springplank voor de EEG, door hetzij hun hoofdkantoor in België te vestigen en/of tegelijkertijd een industriële vestiging in België realiseren, daarbij aangemoedigd door een zeer ruim vestigingsbeleid van de Belgische overheid.

A. Vriens

Au
courant

Surinames moeilijke „take-off”

Vijftien dagen intensief praten, soms tot diep in de nacht, met Surinaamse ministers, vakbondsmensen, zakenlieden, journalisten, Statenleden, geven bij terugkeer in een al bijna even broeierige atmosfeer een wirwar van indrukken, gedachten en beelden waaruit je maar moeilijk een enkele vaste lijn kunt losrafelen.

Suriname is verwarrend, ook in economisch en sociaal opzicht. De rit van het vliegveld Zanderij over een bonkige, 40 km lange weg en de aankomst in een stad van houten huizen zijn alleen al voldoende om te beseffen dat je hier in een land bent dat op de grens staat tussen het koloniale verleden en een nieuwe tijd met grote mogelijkheden, maar ook met kansen op catastrofes.

De kapitaaltoevoer uit de Verenigde Staten en Nederland heeft dit land in de startpositie voor „take-off” gebracht, maar het weet in die ietwat verkrampte positie eigenlijk geen raad met alle handicaps die nog op zijn weg liggen. Minister Essed zegt het machtswoord te kennen dat de tweede impuls tot een ontwikkeling die het land van de bedelstaf moet bevrijden kan verschaffen: ontsluiting van West-Suriname, het nog volstrekt ontoegankelijke gebied waar grote bauxietvoorraden dicht onder de oppervlakte zijn aangetoond.

Zijn regering wil nu in zee gaan met Reynolds Metal om op voor Suriname aanvaardbare voorwaarden dat bauxiet te ontginnen en het te verwerken tot aluinaarde. Die acceptabele voorwaarden houden in, dat een joint-venture moet worden opgezet waarin Suriname een aanzienlijk belang krijgt („tenminste fifty-fifty”, zegt Essed).

Ontsluiting van West-Suriname betekent voor het land meer dan alleen de opbrengst van de aluinaarde. Het

betekent dat een nieuw gebied zal worden opengelegd waarin een deel van de bevolking, die nu samenklit in Paramaribo, bestaansmogelijkheden zal vinden in de industrieën en de land- en bosbouwexploitaties, die juist door die ontsluiting en met de opbrengsten van de bauxietexploitatie mogelijk worden.

Het is duidelijk waarom de regering-Sedney alles op de kaart van West-Suriname zet, een project dat destijds ook door Pengel krachtig is gepousseerd. Gebrek aan werkgelegenheid, verkrotting van een groot deel van Paramaribo, steeds dringender eisen van de agressief geworden vakbonden dwingen het kabinet tot snelle en spectaculaire successen, die althans het begin van een oplossing van de meest urgente vraagstukken bieden.

Met die werkgelegenheid is het overigens nogal vreemd gesteld. Exacte cijfers over de werkloosheid zijn niet beschikbaar, zelfs niet op het Ministerie van Arbeid. De schattingen lopen uiteen van 8 à 9 tot 25% van de totale beroepsbevolking. De verborgen werk-

loosheid is een onbekende grootheid die men nu probeert uit te zoeken. Veel werkloosheid blijft verborgen, omdat velen zich niet als werkzoekenden aanmelden. Er is geen werkloosheidsvoorziening, er bestaat geen arbeidsbureau en er zijn trouwens niet voldoende banen die mensen met meer dan lagere-schoolopleiding ambiëren. De werkgevers klagen dat zij geen arbeidskrachten kunnen vinden.

De versnelde economische ontwikkeling van het land door opgemelde kapitaalimporten mist de aansluiting op het onderwijs, dat door zijn gerichtheid op de Nederlandse cultuur nog niet de mensen aflevert waaraan het bedrijfsleven behoefte heeft. De landbouwhervormingen, waarbij een fors begin is gemaakt met machinale rijstbouw in de kustvlakte en met enkele grote cultures als bakoven (bananen) en citrus, leveren onvoldoende opvangmogelijkheden. Het proces van landaanwinning in de kustvlakte verloopt te traag (door gebrek aan middelen en het probleem van de verzilting in dit gebied) om de geweldige landhonger te bevredigen. De laatste polder is tien jaar geleden uitgegeven. De regering ziet in het beschikbaar stellen van arealen van 24 ha aan gezins-middenstandsbedrijven een mogelijkheid om de werkloosheid in de landbouw te bestrijden en de trek van het platteland naar de stad af te remmen.

De klemmende vraag is, of dit beleid de wedloop met de tijd kan winnen. Dat de regering hierover ook in twijfel verkeert, blijkt uit haar bruto-verkavelingsplan, dat inhoudt dat stukken onontgonnen grond op de zgn. ritsen in de kustvlakte beschikbaar worden gesteld voor landbouwers.

Afstoting van arbeidskrachten uit de landbouw — meest Hindoestanen en Javanen — heeft tot gevolg dat het stedelijke proletariaat, dat uit Creolen bestaat, van de arbeidsmarkt wordt gevaagd.

Ontwikkeling van grote landbouw, waarvoor het binnenland beter geschikt is dan de kustvlakte, zou economisch zeker het beste zijn voor het land. De proeftuinen van Brokobaka en Baboehol tonen aan, dat het binnenland bij uitstek geschikt is voor groots en commercieel opgezette cultures. Er zijn echter nog te weinig ondernemingen die de risico's van het kostbare proefstadium aandurven. HVA vormt een uitzondering met haar oliepalmeconomie.

Ontwikkeling van kleine, verzorgende industrieën die zich richten tot de afzetmarkt in de agglomeratie Paramaribo is zeker kansrijk. Maar ondernemers

moeten zich geen te grote voorstellingen maken van de omvang van die markt, of van exportmogelijkheden in het Caribische gebied.

Een veelbelovend project is het grote pulpbedrijf dat Weyrhauser in samenwerking met de Surinaamse overheid wil opzetten. Dit project maakt het gemengde bos exploitabel. Op de kaalgekapte stukken wil men dan pinus aanplanten.

Om dit resumé van Suriname's veelzijdige problematiek samen te vatten: het land verkeert nog in een voorindustriële stadium. Het mist het wetenschappelijke en administratieve apparaat dat nodig is om de alternatieve oplossingen voor de vele problemen, die om prioriteit dringen, te ordenen en uit te werken in een allesomvattend nationaal plan. In de achterhoede stuwt de vakbeweging en achter haar de naamloze massa werklozen op, die de regering dwingen tot snelle beslissingen.

A. F. van Zweeden

Technologie

Coördinatie

Op 26 februari jl. werden de schriftelijke vragen ¹ gepubliceerd die de vaste Kamercommissie voor Onderwijs en Wetenschappen ter voorbereiding van de openbare behandeling van het *Wetenschapsbudget-1970* ² gesteld had aan de Minister van Onderwijs en Wetenschappen. In totaal 37 vragen werden gesteld waarvan meerdere van min of meer fundamentele aard zijn.

Op 13 mei jl. volgde de beantwoording van de kant van de minister ³. Tegelijkertijd werd het door de Raad van Advies voor het wetenschapsbeleid op verzoek van de regering uitgebrachte *Voortgangadvies 1970 inzake de overheidsuitgaven voor onderzoek en ontwikkelingswerk* ter inzage gegeven aan de leden van de Tweede Kamer. Inmiddels is ook dit stuk gepubliceerd ⁴.

In deze bijdrage zouden wij ons willen beperken tot de vragen aan en de beantwoording door de minister. Voor een behandeling van het *Voort-*

gangadvies 1970 kan met name verwezen worden naar de *NRC* van 9 mei jl.

Wij zouden vervolgens onze vraagstelling willen toespitsen op een belangrijk aspect van het wetenschapsbeleid, nl. de coördinatie. Dan is een aantal vragen interessant, met name:

1. Kan de Minister in het kort uiteenzetten, wat het beleid van de overheid in de komende jaren ten aanzien van de voortdurend toenemende uitgaven voor wetenschapsbeoefening zal zijn? (vraag nr. 1 van het Verslag, nr. 4).

2. Waar en door wie vindt de coördinatie plaats tussen overheid en bedrijfsleven? (vraag nr. 5).

3. Kan de Minister de oorzaken noemen, waarom sinds 1964 het relatieve aandeel van de overheid in de uitgaven voor wetenschapsbeoefening ten opzichte van het bedrijfsleven in Nederland niet is gegroeid? (vraag nr. 6). De beantwoording door de minister verloopt als volgt:

Vraag 1. De minister spreekt de verwachting uit dat de problemen en behoeften op het gebied van wetenschappelijk onderzoek en ontwikkeling die zich de eerstvolgende jaren zullen aandienen van een dusdanige urgentie en omvang zullen zijn dat een krachtige inspanning noodzakelijk zal zijn. Hierbij denkt hij niet alleen aan het onderzoek aan de universiteiten en hogescholen, doch evenzeer aan de steeds belangrijker rol die het wetenschappelijk onderzoek gaat vervullen in beleidssectoren waar het streven naar verhoging van het welzijn voortstaat. De minister volstaat tenslotte met het geven van een aantal overwegingen voor zijn stellingname.

Vraag 2. De minister erkent dat de overheid slechts een globaal inzicht heeft in de r. en o.-activiteiten van het bedrijfsleven. „Uit de enquêtes van het Centraal Bureau voor de Statistiek blijkt de omvang van de financiële middelen, die aan R. en D. worden

¹ „Wetenschapsbudget-1970”, *Zitting 1969-1970-10441*, verslag, nr. 4.

² *Op. cit.*, *Brief van de Minister van Onderwijs en Wetenschappen*, nr. 1, dd. 27 november 1969.

³ *Op. cit.*, *Brief van de Minister van Onderwijs en Wetenschappen ter beantwoording van de in het verslag (stuk nr. 4) opgenomen vragen*, nr. 5.

⁴ *Op. cit.*, *Bijlage bij de Brief van de Minister van Onderwijs en Wetenschappen*, gedrukt onder nr. 5, nr. 6, dd. 18 februari 1970.

besteed en de verdeling over industriële sectoren, alsmede het aantal en het niveau van de op dit gebied werkzame personen. De specifieke R. en D.-activiteiten van het bedrijfsleven zijn veelal echter niet bij de overheid bekend. Daarom kan van coördinatie in formele zin tussen overheid en bedrijfsleven niet worden gesproken. Toch vindt wel een zekere afstemming plaats. Hierbij kan worden gedacht aan het met overheidsmiddelen verrichte researchwerk bij onderzoekinstellingen — zoals TNO — dat gericht is op de behoeften van het bedrijfsleven (.....) Daarnaast kan worden gewezen op het overleg, dat tussen overheid en bedrijfsleven plaatsvindt in sectoren waar overheidssteun wordt verleend". Daarbij worden genoemd de sectoren ruimtetechnologie, de vliegtuigontwikkeling en de industrieel-nucleaire ontwikkeling. Tenslotte wordt gewezen op het feit, dat enige leden van de Raad van Advies voor het wetenschapsbeleid afkomstig zijn uit het bedrijfsleven.

Vraag 3. De minister merkt op, dat alleen voor de jaren 1959, 1964 en 1967 gegevens ter beschikking staan betreffende de uitgaven van het bedrijfsleven voor onderzoek en ontwikkelingswerk. Voor andere jaren is gebruik gemaakt van interpolaties (zoals 1965 en 1966), resp. extrapolaties (1968, 1969 en 1970).

De minister verwacht, dat de thans in gang zijnde C.B.S.-enquête voor 1969 meer recente informatie over de r. en o.-uitgaven van het bedrijfsleven zal verschaffen. Vervolgens passen het gemiddeld jaarlijks accres van de r. en o.-uitgaven van het bedrijfsleven in het tijdvak 1964-1967 (17%) en over de voorafgaande periode 1959-1964 (14%) de revue. Bij de ontwikkeling van de overheidsuitgaven wordt een dalend verloop geconstateerd. Terecht herinnert de minister eraan dat ten aanzien van de nauwkeurigheid van de statistische cijfers een zekere mate van voorbehoud in acht genomen dient te worden. Tot zover de minister.

Een alternatieve benadering

Bij de beantwoording van de tweede vraag wordt door de minister erkend dat van coördinatie in formele zin tussen overheid en bedrijfsleven niet kan worden gesproken. Toch zouden wij, aansluitend op de 3 vragen, een poging willen wagen om aan te tonen langs welke weg coördinatie mogelijk zou kunnen zijn.

Vraag 1. Volstaan zou kunnen worden met een voorlopig willekeurige opsomming van de in de komende jaren voorzienbare, en zo mogelijk onvoorzienbare vraagstukken waarvan de oplossing mede afhankelijk is van het door de overheid beoogde wetenschapsbeleid. Het grondmateriaal hiervoor is, zij het niet volmaakt, bijv. te vinden in het door de Raad van Advies voor het wetenschapsbeleid uitgebracht *Interimadvies inzake de overheidsuitgaven voor onderzoek en ontwikkelingswerk tot en met 1971*⁵ en het *Voortgangadvies 1970*⁶.

In deze publikaties is een begin gemaakt met een onderscheiding van de research en ontwikkeling naar onderwerp van staatszorg, grotendeels geënt op de thans bestaande ministeries. Per onderwerp van staatszorg is een onderverdeling gemaakt naar bijv. referentiekaders, doeleinden, functie onderzoek, stand onderzoek, mankracht, relatieve positie en conclusie met betrekking tot de uitgaven.

Het lijkt ons dan ook niet onmogelijk dat systematisch naar onderwerp van staatszorg eens een voorlopig willekeurige opsomming wordt gemaakt van de in de komende jaren voorzienbare en eventueel onvoorzienbare vraagstukken. Vervolgens zou nagegaan kunnen worden in hoeverre het door de overheid beoogde wetenschapsbeleid mede een oplossing kan bieden. Daarna zou onderwerpsgewijs geschat moeten worden welke de financiële consequenties zijn van een eventuele realisering. Voor een uiteindelijke daaropvolgende keuze zou men moeten kunnen beschikken over een prioriteitschema met behulp waarvan de mate van urgentie c.q. belangrijkheid bepaald kan worden.

Vraag 2. Zoals bekend, worden de overheidsuitgaven voor wetenschapsbeoefening departementsgewijs⁷ besteed. Voor wat betreft de coördinatie binnen de sector van de overheid zou verwacht mogen worden dat op z'n minst regelmatig overleg plaatsvindt tussen de verschillende departementen om bijv. van geval tot geval na te gaan in hoeverre het per departement beoogde beleid kan worden ingepast in het totale beleid.

Enigszins anders is het gesteld met de coördinatie tussen de sectoren overheid en bedrijfsleven omdat de overwegingen van waaruit research en ontwikkeling verricht wordt, geheel verschillend en zelfs tegenstrijdig kunnen zijn.

Een eerste aanzet tot coördinatie tussen de overheid en het bedrijfs-

leven zou gezocht kunnen worden aan de hand van een opsomming van de huidige, en zo mogelijk toekomstige onderzoekerterreinen waar de overheid en het bedrijfsleven zich zoal op bewegen. Vervolgens zou men kunnen nagaan welke daarvan door beide gemeenschappelijk worden bestreken, en de beoogde coördinatie, indien en voor zover noodzakelijk, allereerst daar op richten.

Een belangrijk aspect is de vraag in hoeverre de thans bestaande departementale indeling eigenlijk nog wel doelmatig is.

Met name is wel voorgesteld om een apart Ministerie voor Technologie in het leven te roepen. Vooralsnog zijn wij niet overtuigd van die noodzaak. Er zijn namelijk gevallen denkbaar waarin de huidige departementale indeling beter functioneert dan in geval van een apart ministerie. Maar wat is in dit verband beter?

Tenslotte vragen wij ons af waarom de minister bij de beantwoording van deze vraag alleen maar heeft willen volstaan met te verwijzen naar „het overleg, dat tussen overheid en bedrijfsleven plaatsvindt in sectoren waar overheidssteun wordt verleend" (cursivering, vdB). Procentueel bezien is de bijdrage van de overheid in de totale r. en o.-uitgaven van het bedrijfsleven van geringe betekenis. Voor wat betreft de uiteindelijke betekenis van de daardoor mogelijk geworden r. en o. valt op dit moment geen uitsluitsel te geven.

Vraag 3. Gezien het bovenvermelde lijkt het ons althans duidelijk dat de minister vooralsnog niet in staat kan zijn een volledig bevredigend antwoord te geven. Van alleen maar een opsomming van het in de loop der tijd geconstateerde uitgavenverloop, inclusief het gemiddeld jaarlijks accres van de r. en o.-uitgaven, wordt men in dit verband niets wijzer.

vdB

⁵ Zitting 1968-1969-9800, Brief van de minister van Onderwijs en Wetenschappen, nr. 34, dd. 4 maart 1969, in het bijzonder paragraaf III.

⁶ Paragraaf 4 met name.

⁷ Tabel 5 van het „Wetenschapsbudget-1970" geeft een departementale onderverdeling te zien van de rijksuitgaven voor wetenschapsbeoefening (ontwerpbegroting 1970) in % van de totale uitgaven voor wetenschapsbeoefening en in % van de totale uitgaven per departement.

Prijsverschillen tussen landbouwgronden*

In een tijd waarin de landbouwproblematiek tot buiten de eigen kring in discussie is, waar de inkomens in de landbouw laag zijn, waar alom structuurwijzigingen noodzakelijk worden gevonden en er onvrede bestaat over de prijs van landbouwproducten, is het van belang inzicht te verkrijgen in de prijsvorming van de essentiële en kostbare productiefactor, die landbouwgrond is.

Een onderdeel van de problematiek van de prijsvorming der landbouwgronden wordt gevormd door de vraag waardoor op één moment de prijzen die voor agrarische objecten worden betaald onderling zo sterk variëren. Wil men continu over gegevens ter beantwoording van deze vraag beschikken, dan diënen de statistieken in de diverse Euromarktl landen hierop te zijn ingesteld. Dit houdt in dat relevante factoren worden opgenomen. De huidige statistische informatieverwerking verschilt momenteel van land tot land. In het algemeen worden de agrarische objecten aan de hand van enkele factoren in deelgroepen gesplitst. Van deze deelgroepen wordt de gemiddelde prijs gegeven. De spreiding om het gemiddelde is echter groot, zodat de hierdoor verstrekte informatie weinig exact is.

In opdracht van het Statistisch Bureau der Europese Gemeenschappen, Directie Landbouwstatistiek, is onderzocht waardoor prijzen die voor landbouwgrond worden betaald onderling zo variëren en of er factoren zijn te vinden die deze prijsverschillen beter verklaren dan de factoren die tot nog toe door de statistische bureaus werden gebruikt.

De gegevens voor het onderzoek werden verkregen uit een enquête onder 400 kopers van agrarische objecten in Noord-Nederland. Daarbij werden allerlei eigenschappen van de objecten, de kopers en de verkopers genoteerd. Het voorkomen van deze eigenschappen werd geteld en er werd nagegaan of eigenschappen afzonderlijk een relatie met de prijs (X^2 -test) of met andere eigenschappen (enkelvoudige correlatiematrix en factor-

Amsterdamse trilogie:

De rector vertelt;
de rector vertelt verder;
de rector kan me nog meer vertellen.

Duitse „schlager“:

Und wir fuhren....

In Nederland is er een „long hot summer“ voor nodig om Kamerleden hun colbertje uit te laten trekken.

„Cyclusverlenging wordt echter gewoonlijk minder gewaardeerd door meisjes onder de 21 jaar“ (Ir. D. Noordhoff in *Onderneming en sociale ontwikkeling*, preadviezen voor de Nederlandsche Maatschappij voor Nijverheid en Handel)

(ongecorrigeerd)

analyse) vertoonden. Deze bewerkingen kunnen als verkenningen van het materiaal worden gekarakteriseerd. De eigenlijke bewerking om de vraagstelling te beantwoorden is de regressie-analyse, met behulp van welke methode wordt nagegaan welke factoren tezamen een systematische en uiteraard significante invloed op de prijs uitoefenen. Tevens blijkt dan welke factoren geen of weinig invloed op de prijs hebben. Dit is van belang omdat in theorie en praktijk veel vooronderstellingen omtrent prijsbepalende factoren bestaan. Bovenstaande bewerkingen zijn op het totale materiaal toegepast evenals op 25 deelgroepen, die door uitsluiting van objecten met bepaalde eigenschappen ontstonden. Door middel van een residuen-onderzoek is nagegaan of het bij de bewerkingen vooronderstelde rechtlijnige verband terecht was aangenomen.

Waardoor worden prijsverschillen verklaard?

Zoals naderhand wordt uiteengezet bleek bij dit onderzoek dat de prijs door de onderzochte factoren in beperkte mate kon worden verklaard. Wel bleek een aantal factoren van bijzonder belang te zijn voor deze verklaring. Allereerst waren dat de factoren die betrekking hebben op de *transportmogelijkheden* zoals afstand tot de verharde weg en afstand tussen bedrijfscentrum (boerderij) en grond. Wegenaanleg is derhalve ook voor de landbouw nuttig.

Bij het onderzoek waren objecten mét gebouwen en zonder gebouwen betrokken, welke naderhand weer als aparte deelgroepen werden geanalyseerd. De aanwezigheid van gebouwen blijft ook dan een complicatie vormen. De prijs van losse grond is niet onafhankelijk van de prijs van grond met

gebouwen. De grootte van de verhandelde oppervlakte beïnvloedt de prijs per hectare bij alle objecten, maar in dominerende mate bij de objecten met gebouwen. De waarde van het gebouw moet immers over bijv. vijf of vijftig hectaren worden verdeeld. Anderzijds hangt de waarde van het gebouw ook weer van de oppervlakte af. Een gebouw zonder noemenswaardige oppervlakte aan grond heeft slechts een gering agrarisch nut. Afgezien van deze niet éénzijdig op te lossen problematiek, bleek dat bovengenoemde factoren ook zelfstandig een duidelijk prijseffect hadden. Verder kwam naar voren dat de prijsverschillen van los land in geringe mate kunnen worden verklaard. De reden hiervoor is dat voor deze objecten de markt kleiner is dan voor boerderijen. De laatsten zijn voor vele potentiële kopers van belang. Los land heeft meestal slechts betekenis voor exploitanten in de directe omgeving.

Grondsoort en *regio* bleken zelden invloed op het verschil in prijs uit te

* Deze bijdrage is gebaseerd op een onderzoek naar de prijsverschillen van landbouwgronden, voor Nederland uitgevoerd door het Instituut voor Economisch Onderzoek van de Rijksuniversiteit Groningen. Het rapport zal in juni worden gepubliceerd. Dergelijke onderzoeken werden in Duitsland uitgevoerd door het Institut für Ländliche Strukturfor schung a/d Johann Wolfgang Goethe Universität, Frankfurt, en in België door de Faculteit voor Landbouwwetenschappen, Rijksuniversiteit, Gent. Het Nederlandse onderzoek werd uitgevoerd in samenwerking met Ir. R. van Hees, lector in de Landbouweconomie.

oefenen. Slechts in het economisch-geografisch gebied „Zandgebied Friesland” werd doorgaans een lagere prijs betaald. Vaak bleek een verband tussen een streek en de prijs te bestaan. Werden echter andere factoren zoals familierelatie, oppervlakte e.d. ingevoerd dan bleek de oorzaak van de prijsverschillen bij deze factoren te liggen. Relaties tussen streek en prijs waren derhalve meestal toe te schrijven aan andere factoren welke per streek verschillend voorkwamen.

Het *opbrengend vermogen* van het object in verhouding tot soortgelijke gronden had een duidelijke invloed op de betaalde prijs. Dit was ook het geval bij het al of niet bestaan van een familierelatie tussen partijen. De prijs van de grond werd uitgedrukt in een bedrag per hectare nuttige oppervlakte, waartoe grond voor erf, wegen en sloten niet werd gerekend. Naarmate het verkochte meer van dergelijke oppervlakte omvatte was de prijs hoger.

Lagere prijzen werden door kopende *pachters* van het desbetreffende object betaald, maar pachters hebben over het algemeen een voorkooprecht. De Stichting Beheer Landbouwgronden betaalde lagere prijzen. De verkopers van deze objecten krijgen echter vaak een vergoeding voor bedrijfsbeëindiging, die niet in de prijs tot uiting komt.

De verklaring van de verschillen in prijs

Bovenstaande factoren kwamen ook bij de deelgroepen regelmatig voor. Daarnaast waren er veel factoren, die wel eens van belang bleken te zijn. Daarvan kan worden gezegd dat hun invloed zich kan manifesteren, maar in het algemeen van weinig betekenis is. De verklaring van de verschillen in prijs door de opgenomen significante factoren lag meestal in de orde van grootte van omstreeks 40% (verklaarde variantie). Het blijkt derhalve dat de 180 min of meer objectieve factoren die in dit onderzoek waren opgenomen de betaalde prijs slechts ten dele konden verklaren. Deze conclusie wordt bevestigd door de onderzoeken in België en Duitsland waar het „verklaringspercentage” van de verschillen in prijs nog lager is.

De vraag doet zich dan ook voor waardoor dit onverklaarde deel is veroorzaakt. Allereerst kan worden gesteld dat de markt voor agrarische objecten weinig transparant is: Slechts van tijd tot tijd worden objecten verhandeld, die elk hun specifieke eigenschappen hebben. De geïnteresseerden

in het object kunnen uiteenlopende motieven hebben om een bepaald object te kopen. Dit kan bijv. gunstig zijn gelegen in verband met bedrijfsvergroting. De geïnteresseerden kunnen de toekomst van de landbouw meer of minder ongunstig beoordelen. Zij kunnen de aankoop gemakkelijk of met moeite financieren. Men kan van onderdeel zijn dat er desnoods een ander object kan worden gekocht of niet. Buren gunnen elkaar het desbetreffende object niet of willen daarentegen de prijs niet opjagen. Soortgelijke overwegingen gelden ook voor de verkoper.

De invloed van dergelijke factoren kan worden geanalyseerd door een

onderzoek met een breder gezichtsveld, waarin sociologische en sociaal-psychologische aspecten een belangrijk aandeel hebben. Tevens kan dan het koopproces worden onderzocht door te proberen de gebeurtenissen die zich rond een te verhandelen object afspelen vanaf het begin te volgen of naderhand te reconstrueren. Toetsing van de hypothese die bij een dergelijke benadering worden gebruikt is zeker vereist. Bij het onderhavige onderzoek bleek immers dat vele factoren, waaraan in het algemeen een belangrijke verklarende invloed werd toegeschreven, bij toetsing niet significant waren. Bij een dergelijk onderzoek zal de hypothese dat het toeval een belangrijke

Technische Hogeschool Delft

Bij de Comptabele Dienst van het Bureau van de Hogeschool kan, als naaste medewerker van het Hoofd van de Dienst, worden geplaatst een jonge, academisch gevormde

BEDRIJFSECONOOM

bij voorkeur met enige jaren ervaring op het gebied van het financieel beheer van een grote of middelgrote instelling of bedrijf.

De Comptabele Dienst (± 60 pers. leden) heeft tot taak:

- de uitvoering van het financiële beleid en beheer van de hogeschool (rond 10.000 studenten, ± 4800 man personeel, grote gebouwencomplexen, laboratoria, enz.);
- het ontvangen en verrichten van betalingen en het voeren van de comptabele administratie.

Aanstelling zal geschieden in het administratieve rangenstelsel.

Vooralsnog ligt het maximaal in deze functie te bereiken salaris op f 2401,— bruto per maand.

Verdere perspectieven bij de Hogeschool aanwezig.

Vakantietoelage 6 procent van het bruto jaarsalaris.

A.O.W.-premie komt voor rekening van de Technische Hogeschool.

Directe opnemings in welvaartsvast pensioenfonds.

Schriftelijke sollicitaties te richten aan het Hoofd van de Centrale Personeelsdienst, Julianalaan 134 te Delft, onder vermelding van nr. AD 7035/49407 in de rechterbovenhoek van de brief.

rol kan spelen derhalve expliciet moeten worden opgenomen.

Een specifieke marktform?

De situatie op de markt voor agrarische objecten blijkt moeilijk te beschrijven met behulp van de gangbare indeling van marktvormen. Daarin wordt meestal impliciet verondersteld dat van dag tot dag een ruime hoeveelheid goederen wordt verhandeld. In de landbouw zijn de grondtransacties echter incidenteel. In een bepaalde periode worden in een streek slechts één of enkele agrarische objecten aangeboden, terwijl er per object

slechts enkele gegadigden zijn. Desondanks lijkt het gebruik van de begrippen monopolie, oligopolie of mogelijk monopsonie minder geschikt. De prijsvorming wordt immers wel degelijk beïnvloed door de transacties die in andere gebieden en op andere tijdstippen plaatsvonden. Het heeft derhalve weinig zin de markt tot één perceel te reduceren, door bijv. te zeggen dat de eigenaar de monopolist is van één bepaald stuk grond.

In een monopolioïde situatie kost het bovendien geruime tijd voordat over de (vergrote) produktiecapaciteit wordt beschikt om in grote omvang een goed (of produktiemiddel) te kunnen aan-

bieden, indien het prijsniveau zo sterk is gestegen, dat insiders en/of outsiders deze produktie een aantrekkelijk project gaan vinden. Landeigenaren zijn echter in staat à la minute grond te verkopen. Indien de prijs sterk stijgt, kan derhalve in verhouding tot de gebruikelijke verhandelde oppervlakte een bijzonder grote oppervlakte worden aangeboden. In dat opzicht kan van zeer veel aanbieders worden gesproken. In het algemeen geldt dat landbouwexploitanten graag hun areaal willen vergroten; zou de prijs sterk dalen dan wordt deze kooplust aanzienlijk vergroot, zodat we met zeer veel vragers worden geconfronteerd.

10 de rijksoverheid vraagt

voor het Ministerie van Binnenlandse Zaken

t.b.v. de Directie Financiën Binnenlands Bestuur

econoom vac. nr. 0-4956/0936

Taak: medewerken aan de financiële en economische advisering van de departementsleiding, in het bijzonder met betrekking tot ministerraadstukken.

Vereist: doctoraal examen economie, b.v.k. met keyzevak openbare financiën en, zo mogelijk, met ervaring op bovengenoemde gebieden.

Standplaats 's-Gravenhage.

Salaris max. f 2401,- per maand. Promotiemogelijkheid aanwezig.

voor het Ministerie van Financiën

econoom vac. nr. 0-4725/0936

Taak: de behandeling van financieel-economische vraagstukken t.a.v. door het Rijk gefinancierde researchinstellingen en t.a.v. concrete ontwikkelingsprojecten, welke veelal liggen op het terrein van de kernenergie, vliegtuigontwikkeling en ruimteonderzoek.

Vereist: doctoraal examen economie.

Standplaats 's-Gravenhage.

Salaris, afhankelijk van ervaring, tussen f 1440,- en f 2401,- per maand.

Schriftelijke sollicitaties onder het bij de gewenste functie vermelde vacaturenummer (voor elke vacature een afzonderlijke brief) zenden aan de Rijks Psychologische Dienst, Prins Mauritslaan 1, 's-Gravenhage.

AOW-premie voor Rijksrekening. De salarissen zijn exclusief 6% vakantiegeld.

Er is dan bijna een onbeperkte markt voor landbouwgrond.

In werkelijkheid zullen de enkele bij de transactie betrokkenen niet om een wat hogere of lagere prijs uit de markt treden, zodat het de vraag is hoe de vraag- en aanbodschaal verlopen. Evenmin is het mogelijk de marktform in termen van marktbe-

heersing te bepalen. Het lijkt eveneens kunstmatig de markt voor landbouwgronden te vergelijken met de markten van andere produktiefactoren zoals investeringsgoederen (gebouwen, fabrieksinstallaties, machines), kapitaal (financieringsmiddelen) of arbeid (loon).

Willen wij de marktform van de handel in agrarische objecten be-

schrijven, dan zal vooral veel aandacht moeten worden besteed aan de begrip-pen tijd en plaats en aan de condities waaronder personen als potentiële (serieuze) kopers en verkopers tot de markt toetreden, evenals aan de vraag in hoeverre diverse agrarische objecten vergelijkbaar (homogeen) zijn.

Drs. H. Jacobs

Bij het

PROVINCIAAL ELECTRICITEITSBEDRIJF VAN NOORD-HOLLAND

te

BLOEMENDAAL

kunnen worden geplaatst :

a. een chef bedrijfseconomische zaken en interne organisatie

TAAK : in hoofdzaak tweeledig; zij omvat het verrichten van onderzoeken van bedrijfseconomische aard, het analyseren en interpreteren van bedrijfsgegevens en het aan de hand daarvan voorlichten van de belanghebbende functionarissen op diverse niveaus in de organisatie, alsmede het verrichten van onderzoeken inzake de organisatiestructuur van het bedrijf en/of delen daarvan.

b. een chef administratieve organisatie en interne accountancy

TAAK : het ontwerpen, aanpassen en in stand houden van een doelmatige administratieve organisatie, waaronder begrepen de administratieve techniek (o.a. automatisering), alsmede het (doen) uitvoeren van controles in het bedrijf.

ALGEMEEN : beide functionarissen zullen worden toegevoegd aan het hoofd bedrijfseconomische zaken en organisatie, die rechtstreeks onder de directeur economische zaken ressorteert.

EISEN : doctoraal examen economie (bedrijfseconomische richting) dan wel vergevorderde studie voor registeraccountant (ten minste geslaagd voor het onderdeel bedrijfseconomie II). Ervaring op bovengenoemd gebied strekt tot aanbeveling. Gegadigden dienen bereid te zijn aan een psychologisch onderzoek medewerking te verlenen.

SALARIS : afhankelijk van leeftijd en ervaring. Naast de bij de overheid gebruikelijke vakantietoelage van 6 procent en de welvaartsvaste pensioenregeling bestaat o.m. een ziektekostenregeling en een vergoedingsregeling voor reis-, pension- en verhuiskosten.

★

Schriftelijke sollicitaties met recente pasfoto vóór 15 juli 1970 te richten aan de directie van het P.E.N., Ing. Bispincklaan 19 te Bloemendaal.